

Capitolul 1

ÎNCEPUTURI SURPRINZĂTOARE

La 30 aprilie 1940, hauptsturmführerul (căpitanul) SS Rudolf Hoess și-a împlinit un mare vis. La vârsta de 39 de ani și după șase ani în serviciul SS, a fost numit comandant al unuia dintre lagărele de concentrare naziste ale noului Reich. În acea zi de primăvară, sosise să-și ia în primire însărcinările, într-un orașel care, cu opt luni în urmă, era situat în sud-vestul Poloniei, iar acum făcea parte din Silezia Superioară germană. În limba poloneză, numele orașelului era Oswiecim – în limba germană, Auschwitz.

Deși fusese promovat comandant, lagărul pe care urma să-l conducă nu exista. Urma să supravegheze construcția lui dintr-un amalgam de barăci dărăpănate și pline de paraziți, o fostă cazarmă poloneză, toate grupate în jurul unei curți unde erau ținuti caii, la marginea orașelului. În ceea ce privește zona înconjurătoare, cu greu putea fi găsit un peisaj mai apăsător. Această zonă, situată între râurile Sola și Vistula, era o întindere de pământ plată, cenușie și monotonă, cu un climat umed și nesănătos.

Nimeni, în acea primă zi, și aici îl includem cu certitudine și pe Rudolf Hoess, nu ar fi putut prezice că lagărul va deveni, în cinci ani, locul celor mai mari asasinare în masă cunoscute în istorie. Povestea procesului de adoptare a deciziei care a condus la această transformare

este una dintre cele mai șocante petrecute vreodată și una care ne oferă pătrunderea în esența funcționării statului nazist.

Adolf Hitler, Heinrich Himmler, Reinhard Heydrich, Hermann Goering – toți acești naziști de frunte și mulți alții au luat decizii care au condus la exterminarea a peste un milion de oameni la Auschwitz. Dar o condiție crucială pentru comiterea acestor crime a fost, de asemenea, mentalitatea multor funcționari minori, de genul lui Hoess. Fără rolul asumat de Hoess pe un teritoriu până atunci necunoscut, al asasinatului în masă la o asemenea scară, Auschwitzul nu ar fi funcționat niciodată în maniera în care a făcut-o.

Privindu-l, nu găseai nimic excepțional în persoana lui Rudolf Hoess. Avea o înălțime medie, trăsături regulate și păr negru. Nu era nici urât, nici deosebit de frumos; arăta, pur și simplu, – potrivit juristului american Whitney Harris,¹ care i-a luat un interviu lui Hoess la Nürnberg – ca „o persoană normală, care semăna cu un băiat de prăvălie“. Mai mulți deținuți polonezi de la Auschwitz confirmă această impresie, amintindu-și că Hoess era liniștit și controlat, genul de persoană pe care o întâlnești în fiecare zi pe stradă și nu reușești să o remarci. Astfel, din câte se pare, Hoess era departe de imaginea convențională a monstrului SS cu fața tumefiată și care zbiera scuipând salivă, ceea ce, desigur, face din el un personaj și mai terifiant.

Cărându-și valiza în hotelul situat în fața gării de la Auschwitz, care urma să fie locul de cazare al ofițerilor SS, până la construirea unor locuințe corespunzătoare în interiorul lagărului, Hoess adusese cu el și bagajul mental al unei vieți dedicate cauzei naționaliste. La fel ca majoritatea naziștilor dedicați, caracterul și convingerile sale fuseseră modelate de atitudinea față de ultimii 25 de ani din istoria Germaniei – cei mai turbulenți ani prin care trecuse țara. Născut în Pădurea Neagră, în anul 1900, din părinți catolici, Hoess a suferit în anii tinereții o serie de influențe importante: un tată dominator care cerea supunere; serviciul militar în Primul Război Mondial, unde fusese unul dintre cei mai tineri subofițeri din armata germană; disperatul sentiment de trădare trăit la sfârșitul războiului; serviciul

în organizația paramilitară Freikorps, la începutul anilor 1920, în încercarea de contracarare a amenințării comuniste de la frontierele Germaniei; și o implicare în politicile violente ale drepte, care a condus la întemnițarea sa, în anul 1923.

Mulți, mulți alți naziști s-au format într-un creuzet similar. Nu ultimul dintre ei, Adolf Hitler. Fiu al unui tată dominator², nutriend o ură violentă împotriva celor care, în opinia lui, au dus la pierderea războiului de către Germania, război în care tocmai luptase (și în timpul căruia, la fel ca și Hoess, fusese decorat cu Crucea de Fier), Hitler a încercat să pună mâna pe putere printr-un puci violent, în exact același an în care Hoess era, în alt loc, implicat într-o crimă politică.

Pentru Hitler, Hoess și alții ca ei, toți aparținând drepte naționaliste, cea mai presantă nevoie era să înțeleagă de ce pierduse Germania războiul și de ce încheiasă o pace atât de umilitoare. Și, în primii ani după război, credeau că au găsit răspunsul. Nu era oare evident că evreei erau responsabilii? Ei aduceau drept argument faptul că Walther Rathenau, care era evreu, devenise ministru de externe în noul guvern postbelic de la Weimar. Iar, în anul 1919, ajunseră la concluzia că legătura dintre iudaism și temuta ideologie comunistă fusese dovedită dincolo de orice îndoială când, pentru o scurtă perioadă, în primăvară, la München fusese instaurată Räterepublik (Republica Consiliilor), o republică în stil sovietic; majoritatea liderilor acestui guvern condus de comuniști erau evrei.

Nu conta faptul că un mare număr de evrei germani luptaseră cu vitejie (și că mulți muriseră) în timpul războiului. Nici că mii de evrei germani nu erau nici de stânga, nici comuniști. Era mult mai ușor pentru Hitler și adepții săi să găsească un țap ispășitor pentru problemele Germaniei. În cadrul acestui proces, nou-formatul partid nazist a construit pe baza pusă în urmă cu mulți ani de antisemitism german. Și, încă de la început, adepții săi au pretins că ura lor față de evrei se baza nu pe prejudecăți ignorante, ci pe fapte demonstrate științific: „Luptăm împotriva acțiunilor lor [ale

evreilor], întrucât acestea sunt cauza TUBERCULOZEI RASIALE A NAȚIUNILOR“, proclama unul din primele manifeste naziste, publicat în anul 1920. „Și suntem convingși că perioada de convalescență nu poate începe decât atunci când a fost distrusă bacteria.“³ Acest gen de atac pseudointelectual împotriva evreilor a avut un efect copleșitor asupra unor oameni ca Hoess, care profesa disprețul pentru antisemitismul primitiv, violent, aproape pornografic, diseminat de un alt nazist, Julius Streicher, în revista sa *Der Stürmer*. „Cauza antisemitismului este prost slujită de persecuția frenetică promovată de *Der Stürmer*“, scria Hoess din închisoare, după înfrângerea nazismului. Abordarea lui a fost întotdeauna mai rece, mai „rațională“, așa cum o vedea el. Pretindea că nu are probleme cu evreei, luați ca indivizi; problema pentru el era „lumea internațională a conspirației evreiești“, prin intermediul căreia, își imagina el, evreei dețineau în secret puterea și se ajutau unii pe alții, dincolo de frontierele statelor. Acesta era, credea el, motivul pentru care Germania fusese învinsă în Primul Război Mondial. Și, simțea el, era o stare de lucruri căreia trebuia să i se pună capăt: „Ca național-socialist fanatic, eram absolut convins că idealul nostru va fi până la urmă acceptat și va triumfa în întreaga lume... supremația evreiască va fi, drept urmare, distrusă“.⁵

După eliberarea din închisoare, în anul 1928, Hoess a promovat o altă credință dragă naționaliștilor de dreapta care, la fel ca și antisemitismul, a contribuit la definirea mișcării naziste: dragostea față de țară. În timp ce evreei erau urâți deoarece majoritatea acestora locuiau la oraș (disprețuiți, așa cum spunea Goebbels, pentru „cultura lor de asfalt“) „adevărații“ germani nu-și pierduseră niciodată dragostea pentru natură. Nu era deloc o întâmplare faptul că însuși Himmler studiasă agricultura, nici că lagărul de concentrare de la Auschwitz avea să fie ulterior mascat sub denumirea de stațiune de cercetări agricole.

Hoess a intrat în Artamans, una dintre comunitățile agricole care înflorise în acea perioadă în Germania, a întâlnit-o pe femeia care i-a devenit soție și s-a hotărât să se facă fermier. Apoi a venit

momentul care i-a schimbat viața. În iunie 1934, Himmler, șeful poliției lui Hitler, i-a cerut să renunțe la munca de fermier și să devină membru al SS, în trupele de elită *Shutzstaffel* (unități de protecție) care fuseseră formate inițial pentru asigurarea securității Führerului, membrii săi fiind gărzile de corp personale ale acestuia și care, printre alte însărcinări, conduceau acum lagărele de concentrare.⁶ Himmler îl cunoștea pe Hoess de ceva timp și îi plăcea ce vede la el. Hoess era printre primii membri ai partidului nazist, alăturându-se acestuia în noiembrie 1922, și avea carnetul de partid cu numărul 3240.

Hoess putea să aleagă. Nu a fost obligat să se alătore SS – nimeni nu era încorporat cu forța în SS. Și, totuși, a ales să intre în SS. În autobiografia sa își explică decizia: „Datorită posibilității de a promova rapid și salariului care creștea în urma promovărilor, am fost convins că trebuie să fac acest pas”⁷. Acesta era numai o jumătate de adevăr. Nu este surprinzător că, scriind după ce nazismul fusese înfrânt, Hoess omite să spună care trebuie să fi fost pentru el factorul de decizie cel mai important: starea sa emoțională din acea perioadă. În anul 1934, Hoess trebuie să fi trăit sentimentul începutului unei lumi noi și minunate. Hitler era la putere de un an și deja inamicii interni ai nazismului – politicienii de stânga, „cei ce nu doreau să muncească”, elementele antisociale, evreii – erau atacați. În întreaga țară, germanii care nu făceau parte din aceste grupuri salutau evenimentele. Este tipică reacția lui Manfred von Schroeder, fiu de bancher din Hamburg, care s-a alăturat partidului nazist în anul 1933: „Totul era din nou ordonat și curat. Domina un sentiment de eliberare națională, de nou început... Oamenii spuneau: «Ei bine, aceasta este o revoluție, este o revoluție pașnică uluitoare, dar este o revoluție»”⁸. Hoess avea acum o șansă de a juca un rol în această revoluție; o revoluție pentru care se rugase încă de la sfârșitul Primului Război Mondial. Intrarea în SS însemna o poziție socială, statut, privilegii, aventură și o șansă de a influența cursul noii Germanii. A rămâne fermier însemna, ei bine, a rămâne fermier. Este oare surprinzător că Hoess a luat această decizie? Așa că, a acceptat invitația lui Himmler

și, în noiembrie 1934, a sosit la Dachau, în Bavaria, pentru a-și începe serviciul în calitate de gardian într-un lagăr de concentrare.

În conștiința publică de astăzi, mai ales în Marea Britanie și America, persistă starea de confuzie asupra distincției diferitelor lagăre de concentrare din statul nazist. Lagărele de concentrare, de genul celui de la Dachau (care a fost înființat în martie 1933, la mai puțin de două luni după ce Adolf Hitler a devenit cancelarul Germaniei), erau, conceptual, diferite de lagărele morții, cum a fost cel de la Treblinka, care nu au fost înființate decât pe la mijlocul războiului. Confuzia este sporită, pentru mulți, de complexa istorie a Auschwitzului, cel mai îngrozitor dintre toate lagărele, care avea să devină, *concomitent*, un lagăr de concentrare și un lagăr al morții. Sesizarea importanței distincției dintre cele două tipuri de lagăre este esențială pentru înțelegerea modului în care germanii aceluși timp au motivat existența unor locuri ca Dachau, în perioada anilor 1930. Nici unul dintre germanii pe care i-am filmat – chiar și cei care fuseseră naziști fanatici – nu s-au declarat „entuziasmați” de existența lagărelor morții, dar mulți dintre ei au fost mai mult decât mulțumiți în perioada anilor 1930 de realitatea lagărelor de concentrare. Tocmai trecuseră prin coșmarul Marii Crize și fuseseră martorii modului în care, așa cum o percepeau ei, democrația eșuase în a preveni intrarea țării pe panta declinului. Spectrul comunismului exista încă. La alegerile de la începutul anilor 1930, Germania părea a se rupe în două extreme, mulți oameni votând pentru partidul comunist. Iar pentru un om ca Manfred von Schroeder, care a salutat „revoluția pașnică” din 1933, existau paralele istorice clare, care explicau necesitatea existenței lagărelor de concentrare: „Să ajungi în poziția unui nobil francez la Bastilia nu era atât de plăcut, nu-i așa?... Existau lagăre de concentrare, dar toți spuneau atunci: «O, dar ele au fost inventate de englezi în Africa de Sud, pentru buri»”.

Primii prizonieri care au sosit la Dachau, în martie 1933, erau în majoritate oponenți politici ai naziștilor. Evreii erau batjocoriți, umiliți și bătuți în acele prime zile, dar cei care erau socotiți un

pericol imediat erau politicienii de stânga⁹ ai fostului regim. Iar Hoess, în momentul sosirii la Dachau, era absolut convins că acești „veritabili oponenți ai statului trebuiau închiși”.¹⁰ Următorii trei ani și jumătate petrecuți la Dachau aveau să joace un rol important în formarea caracterului său. Pentru că regimul de la Dachau, gândit cu grijă de Theodor Eicke, primul comandant al lagărului, nu era numai brutal; el era menit să frângă voința prizonierilor. Eicke a canalizat violența și ura pe care naziștii o simțeau față de inamicii lor, sistematizând-o și ordonând-o. Dachau era abominabil pentru sadismul fizic practicat acolo: biciuirile și schingiuirile erau la ordinea zilei. Prizonierii puteau fi asasinați sub pretextul „tentativei de evadare” și un număr semnificativ dintre cei trimiși la Dachau au murit acolo. Dar adevărata teroare a regimului de la Dachau consta mai puțin în abuzul fizic – oribil așa cum a fost, fără îndoială – și mai mult în tortura psihică.

Prima inovație de la Dachau a fost aceea că, spre deosebire de închisorile obișnuite, prizonierii nu aveau nici un indiciu referitor la cât de lungă era condamnarea lor. În timp ce, în perioada anilor 1930, majoritatea prizonierilor de la Dachau erau eliberați după aproximativ un an, orice sentință individuală putea fi mai lungă sau mai scurtă, după placul autorităților. Nu exista nici o dată finală pe care prizonierul să o ia în considerare pentru posibila sa eliberare, ci numai incertitudinea permanentă de a nu ști niciodată dacă va fi eliberat următoarea zi sau următoarea lună ori următorul an. Hoess, care îndurase el însuși ani de închisoare, a sesizat imediat potențialul acestei politici: „Incertitudinea referitoare la durata detenției lor era ceva cu care ei nu se puteau împăca niciodată”, scria el. „Acest fapt îi măcina și frângea cele mai puternice voințe... Chiar și numai pentru acest lucru, viața în lagăr era o tortură”.¹¹

La această incertitudine se adăuga felul în care gardienii se puteau juca cu psihicul prizonierilor. Josef Felder, un deputat al SPD (Partidul Social-Democrat German) în Reichstag, care a fost unul dintre primii prizonieri de la Dachau, își aducea aminte – când era pe punctul de a ceda emoțional – cum temnicerul său a luat o

frânghie și i-a demonstrat modul cel mai eficient de a confecționa un ștreang pentru a se spânzura.¹² Numai printr-un efort extraordinar de voință și amintindu-și că „are o familie” a reușit să reziste tentației de a se sinucide. Prizonierilor li se cerea să păstreze bărețele și hainele în ordine meticuloasă. Inspecțiile dese permiteau gardienilor SS să găsească permanent abateri și, dacă aveau chef, să pedepsească toți prizonierii din baracă pentru greșeli imaginare. Oricine putea fi „încuiat la orizontală” și obligat să stea întins, tăcut și nemișcat, pe priciul său, zile la rând.

La Dachau a fost, de asemenea, introdus sistemul de „kapos” – sistem care va fi adoptat în toată rețeaua de lagăre și care va juca, ulterior, un rol important în funcționarea Auschwitzului. (Termenul de „Kapo” pare a fi derivat din italianul *capo*, însemnând „cap”.) Autoritățile lagărului numeau un prizonier drept „kapo” pentru fiecare baracă, secțiune a lagărului sau „commando” (detașament) de muncă, iar acest prizonier avea o putere discreționară asupra celorlalți prizonieri. Nu este surprinzător că de această putere s-a abuzat deseori. Aproape mai mult decât gărzile SS, kapos, aflați în permanent contact cu prizonierii, puteau avea un comportament arbitrar, care să facă viața din lagăr de nesuportat. Dar și kapos riscau, dacă nu reușeau să fie pe placul stăpânilor SS. Așa cum spunea Himmler: „Sarcina lui (a kapoului) este să se asigure că treaba este făcută... deci el trebuie să-și mobilizeze oamenii. Dacă nu mai suntem satisfăcuți de el, nu va mai fi kapo și se întoarce printre ceilalți prizonieri. El știe că va fi omorât în bătaie de câtre aceștia, încă în prima noapte”.¹³

Din punctul de vedere al naziștilor, viața din lagăr era un microcosmos al lumii din afară. „Ideea de luptă este la fel de veche ca viața însăși”, declara Hitler într-o cuvântare ținută în anul 1928. „În această luptă, cel mai puternic, cel mai capabil, câștigă, pe când cel mai puțin capabil, cel slab, pierde. Lupta este sursa tuturor lucrurilor... Omul nu reușește să trăiască sau să se mențină deasupra lumii animale pe baza principiilor umanității, ci numai prin intermediul luptei celei mai brutale”.¹⁴ Această atitudine cvasidarwiniană,

principiu al politicii naziste, s-a manifestat deschis în administrarea lagărelor de concentrare. Kapos, de exemplu, puteau „pe drept“ să-i maltrateze pe cei dați în grija lor, întrucât se dovediseră superiori în „lupta“ pentru viață.

Dincolo de toate acestea, Hoess, încă de când se afla la Dachau, învățase filozofia esențială a naziștilor. Theodor Eicke a predat prima dintre aceste doctrine – duritatea: „Cel care manifestă chiar și cea mai mică simpatie pentru ei (prizonieri) trebuie să dispară imediat din rândurile noastre. Am nevoie doar de SS-iști duri și total angajați. Nu există loc printre noi pentru oamenii slabi“.¹⁵ Și, astfel, orice manifestare de simpatie, orice formă de compasiune, era o manifestare a slăbiciunii. Dacă vreun membru SS simțea că este cuprins de asemenea emoții, era un semn că inamicul reușise să-l păcălească. Propaganda nazistă declara că inamicul stă la pândă, adesea în locurile cele mai improbabile; unul dintre cele mai răspândite materiale de propagandă destinată copiilor era o carte numită *Ciuperca otrăvitoare*, care avertiza asupra primejdiei insidioase a evreilor, folosind metafora unei ciuperci care pare frumoasă, dar este, în realitate, otrăvitoare. În exact aceeași manieră erau condiționați și membrii SS să-și disprețuiască propriile sentimente de compasiune când, spre exemplu, era bătut un prizonier. Li se spunea că orice început de sentiment de compasiune era cauzat de șiretenia victimei. Fiind „dușmani ai statului“, aceste creaturi viclene foloseau, chipurile, orice metodă – nu în ultimul rând, apelul la mila celor care îi țineau în captivitate – în încercarea de a-și realiza scopurile lor diabolice. Amintirea „înjunghierii pe la spate“, mitul că evreii și comuniștii au complotat în spatele liniilor frontului pentru a duce la pierderea Primului Război Mondial de către Germania, nu era niciodată prea departe și se potrivea perfect în realizarea imaginii unui inamic periculos, dar ascuns.

Singura certitudine pentru SS-iști era justetea ordinelor primite. Dacă un superior ordona ca cineva să fie încarcerat sau să fie executat, atunci – chiar dacă individului căruia i se dădea ordinul de a duce sentința la îndeplinire i se părea un ordin de neînțeles – ordinul

era considerat neapărat corect. Singura protecție împotriva cancelarului autoîndoii față de ordinele care nu aveau o explicație imediată era duritatea, care, prin urmare, a devenit un cult în rândurile membrilor SS. „Trebuie să fim duri precum granitul, altfel opera Führerului nostru va pieri“¹⁶, spunea Reinhard Heydrich, cea mai puternică persoană din cadrul SS după Himmler.

În procesul învățării modului în care să-și reprime emoțiile precum compasiunea și mila, Hoess a asimilat și sentimentul frăției care era, de asemenea, puternic în cadrul SS. Tocmai datorită faptului că un membru al SS știa că va fi chemat să comită fapte pe care oamenii „mai slabi“ nu le puteau comite, s-a dezvoltat un puternic *esprit de corps* (spirit de grup) în care loialitatea unui camarad din SS a devenit un pilon de sprijin vital. Valorile brutale ale SS – loialitate indiscutabilă, duritate, protejarea Reichului împotriva dușmanului din interior – au devenit aproape un substitut de crez religios, o viziune asupra lumii, distinctă și rapid însușită. „Am fost plin de recunoștință pentru îndrumarea intelectuală pe care mi-a furnizat-o SS-ul“, spunea Johannes Hassebroeck, comandantul unui alt lagăr de concentrare SS. „Toți eram recunoscători. Mulți dintre noi eram răătăciți înainte de a ne alătura organizației. Nu înțelegeam ce se întâmplă în jurul nostru – totul era atât de încălzit. SS-ul ne-a oferit o serie de idei simple, pe care le puteam înțelege, și noi credem în ele.“¹⁷

Hoess a învățat la Dachau o altă lecție importantă, cu consecințe pentru Auschwitz. El a observat că prizonierii îndurau mai ușor regimul de detenție dacă li se permitea să muncească. Își amintea de propria sa detenție de la Leipzig unde, pentru că muncea (confectionând pungi de hârtie), reușea să facă față zilelor într-o stare psihică cât de cât pozitivă. Acum vedea același lucru la Dachau, munca permițându-le prizonierilor „să se autodisciplineze și, astfel, să reziste mai bine la efectul demoralizator al detenției“.¹⁸ Hoess era atât de convins de efectul de paliativ al muncii în lagărele de concentrare, încât a importat sloganul care fusese folosit pentru prima oară la Dachau – *Arbeit macht frei* (Munca te